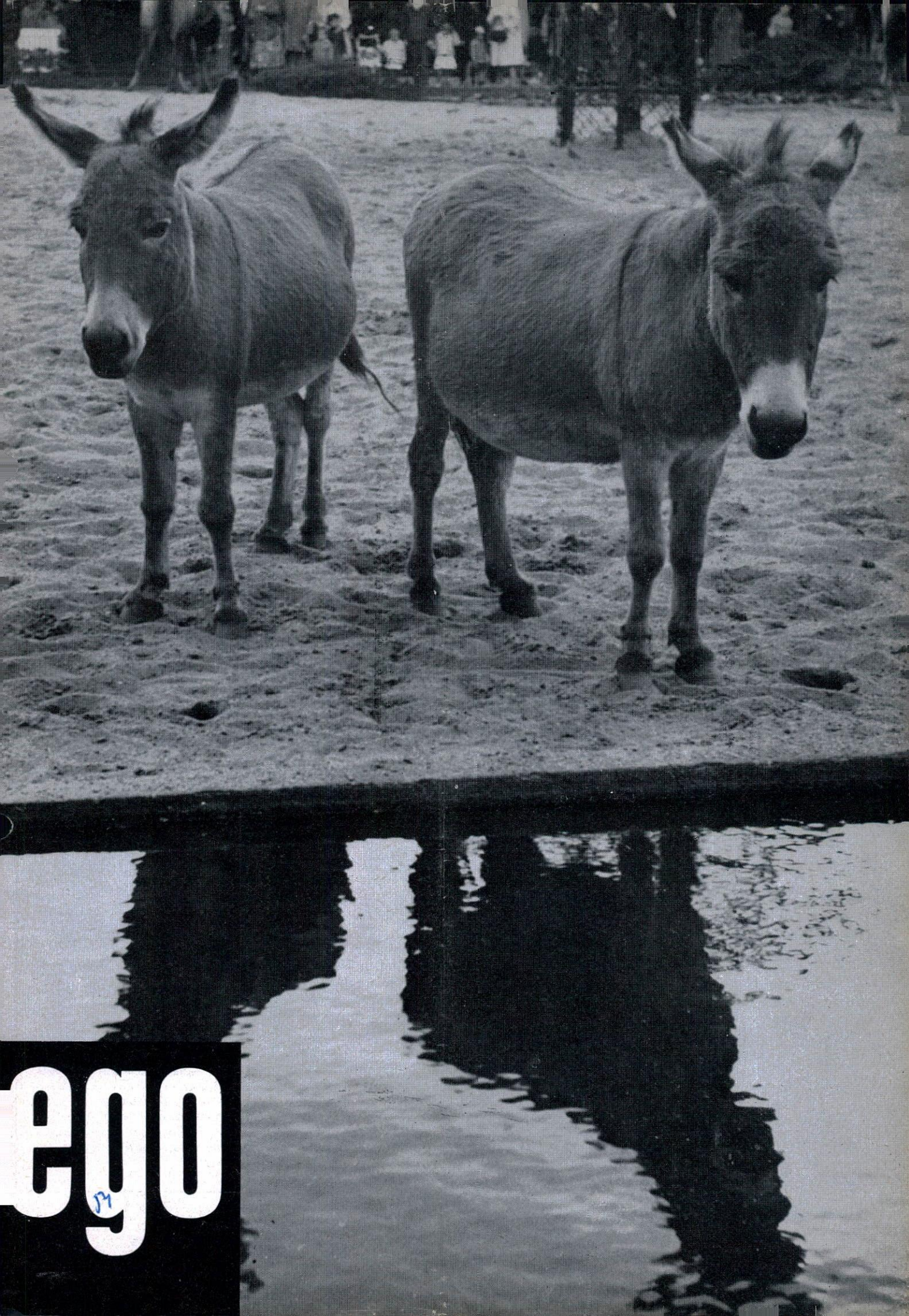

ego

Het zal de meeste lezers al wel bekend zijn: begin september is in Ede een vereniging van dienstplichtige militairen opgericht die zich ten doel stelt op positieve wijze de belangen van de dienstplichtige militairen beneden de rang van onder-officier te behartigen. Het ligt in de bedoeling van de initiatiefnemers dat de vereniging zal uitgroeien tot een landelijke organisatie.

Het bestuur van de jonge vereniging heeft reeds direct een aantal concrete wensen op tafel gelegd:

- Afschaffing van de huidige vorm van streng arrest,
- Afschaffing van licht arrest in de verlofdagen,
- Het verkrijgen van stemrecht voor militairen, ook als ze de normale stemgerechtigde leeftijd nog niet hebben bereikt,
- Afschaffing van de lijst van verboden literatuur voor militairen,
- Afschaffing van de groetplicht,
- Afschaffing van onnodig corvee,
- Het bevorderen van de mogelijkheid om na de diensturen in burger gekleed te gaan.

Het bestuur heeft verder met grote nadruk aangekondigd dat zij haar werkzaamheden wil verrichten binnen de bestaande krijgstuchtelijke verhoudingen.

Als ik goed ben geïnformeerd is het de bedoeling van de minister en de legerautoriteiten dat men vooralsnog eens rustig afwacht waar toe deze zaak zich ontwikkelt. Er is geen sprake van stormachtige toejuiching van hogerhand, zoals sommige kranten meenden te moeten suggereren, er is ook geen neiging om de vereniging tegen te werken. In het besef dat de militair, binnen het kader van de wet en het reglement op de krijgstucht, zijn burgerlijke vrijheid behoudt en dus kan benutten, willen de autoriteiten de gang van zaken eerst maar eens afwachten.

Ik geloof dat dat een wijs besluit is van de autoriteiten maar ik ben ook van mening dat een geestelijk verzorger wel een stap verder kan gaan. Ik wil het dan ook niet onder stoelen of banken steken dat ik me oprecht verheug over dit initiatief van de militairen in Ede. Het is natuurlijk zo dat de wensen die de vereniging koestert of nog zal koesteren discutabel zijn. Sommige zullen in aanmerking komen voor inwilliging, andere niet, dat is een kwestie van redelijk overleg.

Voor mij ligt het belangrijke van de zaak in het initiatief zelf. Maar al te vaak ontladen ongenoegens die dienstplichtige militairen ondervinden zich slechts in een wezenloos gekanker; het verheugt me dat dat nu eens niet het geval is en dat deze militairen een positieve bijdrage willen leveren tot het verbeteren van de situatie waarin zij verkeren. Het behoort tot de kenmerken van de democratische samenleving dat mensen het recht hebben om over hun eigen situatie na te denken en daarin, zo mogelijk, individueel of in verenigingsverband, verbetering te brengen.

Dat de militairen in Ede de belangstelling opbrengen en zich de moeite willen getroosten om dit aan te pakken vind ik ronduit een winst. Ik sta nl. beslist niet aan de kant van degenen die menen dat er wel over de situatie van de dienstplichtige militairen gesproken kan worden maar dat zij zichzelf daar buiten hebben te houden.

Ik wil daarom de jonge vereniging een hartelijk welkom toeroepen en de wens uitspreken dat leden en bestuursleden door wijsheid en doorzettingsvermogen er in zullen slagen hun vereniging een waardige plaats te geven binnen de militaire samenleving.

RED.

ego

*Maandblad van de humanistische
geestelijke verzorging voor militairen*

No. 54 — oktober 1966

3de jaargang

Redacteur: H. Lips, Hoofdraadsman

Adres redactie en administratie:

Bureau Hoofdraadsman,
Coornherthuis, Hoofdstraat 84,
Driebergen
telefoon 03438 — 2878

Vaste medewerkers:

N. Haasbroek

W. Jesse

Henk J. Meier

Bob van Opzeeland

Bert Vuijsje

T. Weerheym

Dick Zaal

Abonnementsprijs: f 5,— per jaar, te storten op postgirorekening 480414 t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen

Militairen ontvangen het blad op aanvraag zonder betaling

Bij de voorplaat:

Artis, Amsterdam. In september, de zogenaamde 'kwartjesmaand', hebben weer vele duizenden de dieren-tuin van de hoofdstad bezocht.

Deze ezeltjes zijn de drukte een beetje moe. Onze fotograaf zag in dit tweetal een leuk 'spiegelbeeld'.

'Toneelspeler' Antoine

Fransen hebben het niet zo op buitenlanders, behalve wanneer ze er geld aan kunnen verdienen. Dat is bekend. Dit blijkt onder meer uit de Franse lichte muziek. Op de hitparade staan maar zelden Engelse of andere nummers, de meeste hits van uit het buitenland worden snel vertaald in het Frans en 'nagezongen' door een Franse ster.

En nu heeft Frankrijk ook zijn eigen protestzanger. Eigenlijk heeft Frankrijk al vele protestzangers, als je ze zo moet noemen, voortgebracht. We denken aan Georges Brassens, aan Leo Ferré, aan vele anderen. Maar goed, het etiket protestzanger kleefte aan deze generatie zangers, dus vooruit maar weer: Frankrijk en zijn eigen protestzanger, zijn Bob Dylan van eigen bodem: Antoine. Antoine wordt door de volwassenen in Frankrijk fel bekritiseerd, door de tieners op handen gedragen. Drie maanden geleden begon hij met zingen, en nu stroomt het geld binnen.

Wasbleek gezicht

Hij werd in 1946 op Madagascar geboren, studeert voor ingenieur aan de Parijse universiteit, is van plan flink geld te verdienen met zijn protestsongs, waar hij overigens, naar hij zegt, wel helemaal achterstaat. Hij is 1 meter 83 lang, heeft een wasbleek, wat ontvrede- den gezicht, bruine ogen, praat vloeiend Engels (en Frans natuurlijk) en trekt in zijn chansons vooral van leer tegen sociale misstanden. Zijn grootste succes tot nu toe was 'Les élucubrations d'Antoine' de overpeinzingen van Antoine, beter bekend onder de titel Yeah Yeah.

Is Antoine een non-conformist? Hij zegt van wel. Hij zegt zich niet te storen aan de burgerlijke moraal, die bij voorbeeld een huwelijk als 'netjes' voorschrijft. 'Ik trouw niet zolang ik kan samenwonen,' zegt hij, 'ik vind het huwelijk dan een nutteloze instelling.' 'Ik zeg wat ik denk en ik doe wat ik wil' zingt hij. Volgens een van zijn leraren is hij echter helemaal niet zoals hij zich tegenwoordig aan het publiek presenteert. 'Hij is een gewone, intelligente student, die de mensen bij de neus neemt met zijn toneelspel,' zegt deze.

Misschien taxichauffeur

Antoine heeft onlangs het grootste gedeelte van zijn studie beëindigd. Wordt hij ingenieur? 'Ach, ik weet het niet,' zei hij, toen hij onlangs in ons land was, 'voor een paar jaar misschien, maar zeker niet voor altijd. Maar ik wil ook niet voor altijd zanger blijven. Ik kan me er niet bij neerleggen dat ik voor lange tijd weet hoe mijn leven gaat verlopen. Ik wil elke twee, drie jaar een verandering. Misschien word ik nog wel eens taxichauffeur of zoiets. Ik wil ook niet altijd in Frankrijk wonen. Ik heb in Zweden en in Londen gewoond. En met mijn ouders op Madagascar. Ik ben rusteloos.'

Hij verdient sinds drie maanden veel geld. Hecht hij eraan? 'Je moet goed beseffen, dat je wel veel geld verdient als je begint, maar dat je ook enorm veel moet uitgeven, voor instrumenten, kleding, alles. Je begint met niks. Ik geef trouwens niet veel om geld. Het is wel prettig natuurlijk, maar het doet me niets. Ik vind dat geld mensen nooit mag beïnvloeden. Ik zie er bij voorbeeld helemaal niet tegenop het niet meer te hebben, arm te zijn. Interesseert me niet.' Antoine verdient als hij ingenieur wordt hooguit tweeduizend gulden per maand. Als tienerster verdient hij het tiendubbele, of meer. Waarom werkt hij dan zo hard, toch voor het geld?

Over de pil

'Ik wil dat de mensen horen wat ik te zeggen heb, dat ze naar m'n liedjes luisteren. Bij voorbeeld in de Elucubrations, daarin zing ik over de pil, over geboorteregeling. Zoals je weet is de pil, zijn alle voorbehoedsmiddelen hier in Frankrijk verboden. Nu door mijn liedjes praten een heleboel mensen daar toch weer over, dat is toch goed?'

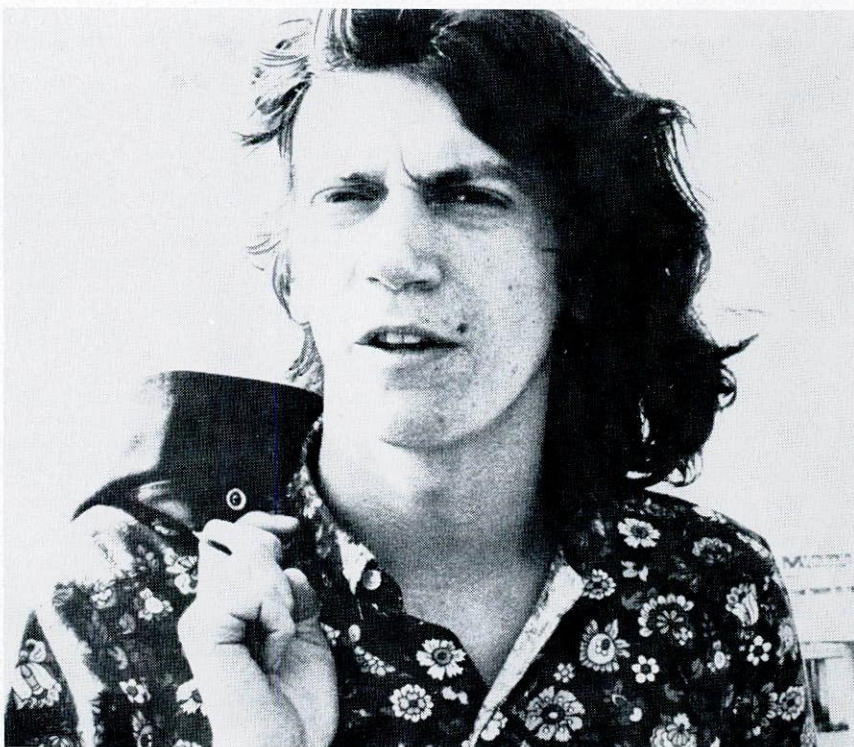
Veel opzien heeft Antoine ook gebaard met zijn opmerkingen over collega-tienerszanger Johnny Halliday in zijn liedjes. In de Elucubrations zegt hij dat de wereld er veel leuker zou uitzien als Johnny Halliday in een kooi in het circus te zien zou zijn, en in het liedje 'Je dis ce que je pence...' komt hij daarop terug. Natuurlijk is dit voor de hele pers aanleiding een vete tussen

Johnny en Antoine op te hitsen. Antoine: 'Ik ben een van Johnny's vurigste fans geweest, toen ik achttien was. Nu heb ik een grapje om hem gemaakt. Natuurlijk hebben we geen ruzie, de kranten maken dat ervan.'

Onzinnig gedicht

Hoe het succesliedje Elucubrations tot stand kwam: 'Het was op een zondagmorgen, ik lag op bed en had de radio aangezet. Plotseling hoor ik Yvette Horner accordeon spelen. Ik dacht, als je nu eens klarinet ging spelen, Yvette. En toen bedacht ik een onzinnig gedicht, met coupletten van vier regels die niets met elkaar te maken hadden. Twintig minuten later had ik de muziek erbij, die was trouwens nogal simpel he?'

Antoine is een bewonderaar van Bob Dylan. Leeft hij even geëngageerd als Bob? 'Ik wil geen vredesapostel zijn, zoals men hem ziet. Ik geloof dat Dylan geobsedeerd wordt door grote dingen, zoals oorlogen etc., terwijl ik daar niet van wakker lig. Ik vind natuurlijk niet dat je je hoofd in het zand moet verbergen voor al die monsterlijkheden en stomiteiten van deze wereld. Je moet op de hoogte blijven en goed nadenken over alles. Maar zelfs met twintig miljoen fans zou ik de wereld niet kunnen veranderen... Toen ik zeventien was, was ik geëngageerd. Toen riep ik Algérie Française, omdat je toch iets moest roepen. Maar dat is nu over. Ik kan er toch niets aan veranderen.'

Dr. Hendrik Verwoerd

Ik heb nog geen kwartier geleden door de radio het bericht gehoord dat de premier van Zuid-Afrika, dr. Hendrik Verwoerd in het parlamentsgebouw is vermoord.

Ik zat juist klaar om een artikel voor Ego te gaan schrijven. Ik weet dat het een riskante zaak is maar ik wil, heet van de naald nu schrijven over dr. Hendrik Verwoerd en Zuid-Afrika. Ik ben zeker geen deskundige en heb op dit ogenblik geen literatuur bij de hand.

Als de lezer dit onder ogen krijgt, zullen de kranten vele artikelen over deze zaak hebben gepleegd, de directe gevolgen in de politiek van Zuid-Afrika zullen waarschijnlijk reeds bekend zijn, de lezer zal over velerlei informatie beschikken die ik op dit ogenblik mis. Bovendien zal dit artikel verschijnen, midden oktober, als de wereld al lang weer met andere problemen bezig is.

Er is slechts één ding dat dit artikel kan onderscheiden van vele andere, namelijk dat het als een directe reactie, zonder raadpleging van iets anders dan mijn eigen gevoelens, is neergeschreven. Misschien dat het daarom nog belangwekkend kan zijn voor de lezer als het deze bereikt.

Vóór mij staat het beeld van twee mannen; Verwoerd die het moordwapen tegen zich ziet verheffen en de moordenaar die zijn daad gaat bedrijven. Wellicht een moment van vertwijfelde stilte na de dodelijke messteken, dan de chaos, een dokter uit het parlement die de premier door mond op mond beademing tracht te redden, andere afgevaardigden die zich op de als bode vermomde dader werpen.

Zonder ontroering

Ik onderga iets van de spanning van het moment maar ik ben toch zonder ontroering. Dr. Hendrik Verwoerd kennde ik slechts uit wat kranten- en tijdschriftenartikelen over zijn politiek, van zijn persoonlijk leven weet ik zo goed als niets; de naam van de moordenaar werd in het eerste radiobERICHT niet eens genoemd.

Ik weet nog dat dat bij de moord op Kennedy heel anders was. Dat bericht hoorde ik tijdens een vergadering en ik herinnerde me dat verscheidene deelnemers van die bijeenkomst hun ontroering nauwelijks meester waren.

Wel heb ik de gewaarwording dat er iets is gebeurd dat ik als het ware heb voorvoeld. Niet in die zin dat ik wel eens voorspeld zou hebben: Verwoerd zal vermoord worden. Daar is geen sprake van geweest, zelfs niet na de aanslag die nu ongeveer vijf jaren geleden op hem is gepleegd. Maar wel in die betekenis dat steeds als ik mij bezig hield met de politieke spanningen in Zuid-Afrika, ik het gevoel heb gehad dat de contouren van een somber noodlot zich steeds duidelijker boven dit land samenpakten.

Ik ben dan ook niet verbaasd. Het noodlot had wel andere vormen kunnen aannemen, maar dat het zou komen was duidelijk. Het was opgeroepen — en niet het minst door Verwoerd zelf. Het bericht dat de dader een blanke is, vernem ik met een zucht van verlichting. Men mag niet denken aan de gevolgen als het anders zou zijn geweest.

Ik ben niet ongevoelig voor de verbijstering en het verdriet die in de naaste omgeving van Verwoerd zullen heersen. Zijn familie, zijn vrienden. Ik denk ook aan de moordenaar en zijn omgeving. Hij heeft natuurlijk wel geweten wat hem boven het hoofd hing! De politieke moord is reeds vele eeuwen oud en ze heeft soms de meest afrijpselijke vormen aangenomen. De twintigste eeuw wordt er niet minder dan vorige eeuwen door belaagd. Op dit punt is de ontwikkeling van de mens nog niet zo heel veel opgeschoten.

Je kunt er lang over nadenken, maar is het niet vals en sentimenteel om dat juist nu te willen doen, bij de moord op Verwoerd? Iedereen weet toch dat in deze eeuw vele mensen zijn gemarteld en vermoord op grond van hun politieke overtuiging! Ook in de politiecellen van Zuid-Afrika, gedekt door het gezag van dr. Hendrik Verwoerd. In Zuid-Afrika zijn in de loop der jaren vele duizenden mensen uit hun huizen gejaagd, van hun families gescheiden, opgesloten, geslagen en gedood op grond van de politiek die door Verwoerd werd geleid.

Wie in de afgelopen jaren nauwelijks met de ogen heeft geknipperd, toen negers en andere gekleurde mensen in de diepst mogelijke ellende werden gestort en thans in geweeeklaag of verontwaardiging losbarst, laadt minstens de schijn op zich van huichelarij. Deernis met de familieleden van Verwoerd behoeft ons niet te ontbreken, om toch te beseffen dat zijn dood slechts een uitvloeisel is van het noodlot dat hij zelf heeft opgeroepen. Discriminatie kan ook schuilen in de manier waarop men zijn verdriet en medelijden ervaart. Kenmerkend voor ons blanken is dat we een ramp eerst echt een ramp vinden als er blanke slachtoffers zijn. Er zal ongetwijfeld in de komende dagen een golf van verontwaardiging door Zuid-Afrika gaan. Misschien ook daarbuiten. Maar als nu eens niet Hendrik Verwoerd maar Albert Loethoele vermoord zou zijn? Zouden we dan dezelfde verontwaardiging vinden? En bij dezelfde mensen? Ik vrees van niet.

Ik wil het zo duidelijk mogelijk zeggen: In de ogen van zeer veel mensen (en ik bedoel daarmee dan blanke mensen) is het ongeluk of de dood van een neger minder erg dan van een blanke. Zijn wij dan slechter dan de andere, de gekleurde mensen? Ik veronderstel van niet. In de eerste plaats is het best mogelijk dat negers over blanken niet beter denken dan blanken over negers.

Maar wat bij ons blanken zo sterk speelt is dat wij zoveel eeuwen lang de wereld der mensen slechts beschouwd hebben als een wereld van blanke mensen, waarin alle anderen een secundaire rol speelden dat we eenvoudig niet anders meer kunnen. Zelfs als we welwillend en vriendelijk zijn tegenover gekleurde mensen, dan is het nog een welwillendheid en vriendelijkheid die riekt naar een gevoel van suprematie.

Ik weet wel dat ik met het bovenstaande generaliseer. Er zijn blanken geweest die anders waren. Maar dat waren dan ook uitzonderingen. Het is te hopen dat we in de emoties die de komende dagen door de wereld zullen gaan ons er voor zullen hoeden dat reeds uit onze verbijstering en verontwaardiging nieuwe impulsen voor rasdiscriminatie zullen voortvloeien.

Verwoerd's dood is een dieptepunt in de botsing tussen rassen en rassenbelangen in de Unie van Zuid-Afrika. Dat geldt zelfs als straks zou blijken, en daar is veel kans op, dat de moordenaar voornamelijk uit persoonlijke motieven heeft gehandeld. Slechts met huivering kunnen we dan denken aan wat er nog komen zal als er niet een radicale verandering komt in de Zuid-Afrikaanse politiek. In de Unie van Zuid-Afrika (en daar uiteraard niet alleen) belijden blanken hun onvermogen tot werkelijk samenwerken en samenleven met anderen. Ik zeg dit niet met voorbijgaan van de vele argumenten die steeds weer worden geleverd door hen die de apartheidspolitiek menen te moeten verdedigen.

We behoeven daarbij niet lang stil te blijven staan bij de verhalen van de oppervlakkige toeristen die ons vertellen dat onder leiding van Verwoerd orde en rust worden gehandhaafd, dat de welvaart, ook voor de gekleurde bevolking stijgende is, dat er fabrieken worden gebouwd en scholen, ook voor gekleurde kinderen. Deze verhalen doen ons te sterk denken aan het opgewonden gebabbel van toeristen aan het eind van de jaren twintig van deze eeuw over het feit dat de treinen in het Italië van Mussolini toch maar weer op tijd reden of aan de verhalen van de toeristen uit de jaren dertig ons vertellen dat in Hitler-Duitsland de werkloosheid dan toch maar opgeheven was.

Er zijn ook de z.g. serieuzen die ons met een diepzinnig gezicht vertellen dat Zuid-Afrika te ver weg is, een heel andere samenleving dan wij kennen en dat we dus verstandig doen ons oordeel voor ons te houden. Het zijn helaas als regel dezelfde mensen die wel weten dat het in Rusland, China en Cuba helemaal mis is.

Godsdienstige missie

We kunnen ook aan de godsdienstige argumenten wel voorbij gaan, ze zullen de meeste lezers van dit blad niet zo erg aanspreken en ik geloof ook niet dat

grote groep van ontwikkelde Indiërs.

De tientallen maatregelen die de regering Verwoerd heeft genomen, om de scheiding tussen blank en gekleurd te handhaven zijn niet gericht op het inlopen van een achterstand die de gekleurde bevolking zou hebben, integendeel ze zijn keihard gericht op het handhaven van de sociaal-economisch bevoorrechte positie die de blanke minderheid bezit.

De apartheidspolitiek, waarin het overgrote deel van de bevolking wordt teruggewezen naar de protectoraten voor kleurlingen, die naar grondgebied en ontwikkelingsmogelijkheden zo zijn gekozen dat een blijvende politieke en sociaal-economische afhankelijkheid van het 'blanke' gebied is verzekerd is de vormgeving van een keiharde klassenstrijd, waarin de bovenliggende klasse haar bevoorrechte positie voor de toekomst tracht veilig te stellen.

Alle argumenten die vandaag worden aangevoerd om aan te tonen dat de onderliggende klasse, de kleurlingen, op grond van geestelijke, sociale en politieke achterstand toch niet kan worden toegelaten tot regering, openbare ambten, leidinggevende posities in maatschappelijk en cultureel leven zijn in werkelijkheid niet anders dan de argumenten die vroeger in Europa werden aangevoerd tegen deelname van de arbeiders aan het openbare leven.

Klassenstrijd

De klassenstrijd die in Zuid-Afrika wordt gevoerd is verbitterder, harder en gevaarlijker, omdat de rassenscheiding alle sentimenten en hartstochten extra opzweept en omdat deze strijd een spectaculair onderdeel vormt van een wereldconflict dat door de onverbidde lijke opkomst van China in een uiterst gevaarlijke fase geraakt. Ondanks alle tragische wendingen die deze strijd in Zuid-Afrika kan aannemen, waarvan de moord op dr. Hendrik Verwoerd er wellicht één is, ligt haar werkelijke betekenis en haar werkelijk gevaar in internationaal vlak.

De kranten zullen reeds morgen allerlei informatie over dr. Hendrik Verwoerd verschaffen. Ik moet me op dit ogenblik behelpen met het weinige dat ik me zo kan herinneren. Ik weet dat Verwoerd, waarschijnlijk omstreeks 1900, geboren is in Amsterdam en reeds als klein kind naar Zuid-Afrika is verhuisd. Hij heeft later o.a. in Duitsland gestudeerd, maar dat moet vóór de Hitler-tijd zijn geweest.

Hij maakte reeds voor de oorlog deel uit van de Zuid-Afrikaanse regering en was redacteur van een, in Zuid-Afrika, gezaghebbende krant. In de oorlog heeft dr. Hendrik Verwoerd zijn sympathie voor Nazi-Duitsland niet verzwegen en het is vooral door zijn toedoen, dat het uit Duitsland ontvluchte Joden onmogelijk werd gemaakt om de Unie van

Zuid-Afrika binnen te komen.

In 1958 of '59 is Verwoerd minister-president geworden en sindsdien is de strijd blank-gekleurd in zijn land aanzienlijk verscherpt. We herinneren ons allemaal nog de ingevoerde verplichting voor kleurlingen om een pas te dragen en het daaruit voortgekomen incident van Sharpville, waarbij tientallen doden zijn gevallen.

We weten dat Verwoerd het zichzelf wettelijk mogelijk heeft gemaakt om politieke tegenstanders zonder akte van beschuldiging honderdtachtig dagen achter de tralies te zetten. Uit verslagen van mensen die het hebben meegemaakt weten we hoe het daar soms kan toegaan. De Zuid-Afrikaanse Unie is voor het merendeel der bevolking een politiestaat, waarin een blanke minderheid met harde middelen haar bevoorrechte positie handhaaft.

Dat betekent geenszins dat er voor de gekleurde bevolking niets wordt gedaan. Verwoerd heeft reeds, indertijd toen hij nog minister voor natuurellenaken was, aangetoond dat hij bereid was het materieel lot van de gekleurde bevolking te verbeteren. Het lijkt me mogelijk dat materieel gezien de gekleurde mensen in de Unie van Zuid-Afrika het beter hebben dan in tal van andere Afrikaanse staten waar zij zelf de regering in handen hebben.

Tweederangsburger

Maar er is één onderscheid: In Zuid-Afrika geldt de gekleurde man slechts als tweederangsburger. Hij heeft geen stemrecht, hij heeft af te wachten wat de blanke minderheid beschikt, hij heeft geen recht van omgang met die blanke medeburgers, huwelijken tussen blanken en gekleurden zijn ten strengste verboden, voor gekleurde mensen is er geen toegang in café's, bioscopen en schouwburgen, waar de blanken zich amuseren, de gekleurde mens wordt teruggewezen naar de isolatie en de ondergeschiktheid van zijn eigen protectoraten. Het bestuur van dr. Hendrik Verwoerd berustte op het vooroordeel dat gekleurde mensen blijvend een ondergeschikte positie in de wereld zouden moeten innemen.

Er zal straks een nieuwe minister-president in Zuid-Afrika zijn. We behoeven ons daarover geen illusies te maken. De apartheidspolitiek van dr. Hendrik Verwoerd is zo algemeen goed geworden in Zuid-Afrika dat we er op moeten rekenen dat deze politiek onverminderd zal worden voortgezet. De afschuwelijke moord op Verwoerd zal waarschijnlijk eerder een ongunstige dan een gunstige wending brengen. Voorlopig zal de blanke minderheid zich met politie en leger nog volledig kunnen handhaven. Dr. Hendrik Verwoerd is dood, we moeten er op rekenen dat zijn opvolgers zijn heilloze politiek onverkort zullen voortzetten.

H. LIPS

ze, ondanks het feit dat dr. Hendrik Verwoerd en zijn medestanders zich herhaaldelijk op hun godsdienstige missie hebben beroepen, van groot belang zijn, ze fungeren veel meer als een geestelijke bovenbouw voor een sociaal-economische onderbouw. De werkelijke problematiek in Zuid-Afrika is van sociaal-economische aard.

Daarom gaan ook al die argumenten niet op, waarin men ons vertelt van de geestelijke en sociale achterstand van de gekleurde bevolking, waardoor het voor de blanken onmogelijk zou zijn een werkelijke samenleving met hen op touw te zetten. In Zuid-Afrika wordt niet alleen de grote groep van achtergebleven kleurlingen gediscrimineerd, maar ook de ontwikkelde neger en ook de

'KNIPOGEN' NAAR BOND

De rage van spionagefilms is nog niet uitgewoed — integendeel. De producer die nog een klein budget los te peutenen, werpt zich op dit klijk zo profijtelijke genre, met het g dat we nu ook de tweede-keus spie op het witte doek te zien krijgen. bewijs van zelfkennis levert daarbij regisseur Lindsay Shonteff, die me film 'De op-één-na beste geheim in de hele wereld' vooral in de d herhaaldelijk lonkt naar James Bond. Shonteffs held is Charles Vine Adams). Hij krijgt opdracht een Z se geleerde, die naar Londen kom bewaken, omdat (hoe kan het an de Russen er op schijnen te loeren te ontvoeren of ... te doden.

Vine is een gladdie, knappe maar hij heeft vrijwel niets dat onderscheidt van de tientallen a geheim-agenten die over het witte kruipen — of het zou zijn schitt uitgevoerde, van geluiddemper vo ne Mauserpistool moeten zijn. I seur Shonteff heeft zijn best geda verhaal zo gecompliceerd mogeli houden, zodat aan het eind van d een aantal (langdradige) minuten is om het Charles Vine (die het ev als de bioscoopbezoeker begrepen uit te leggen.

Die uitleg-aan-het-eind doet denken aan een sterk verouderd céde, dat zo langzamerhand zelf detective-roman (gelukkig) in onbr geraakt. Het feit dat Shonteff zijn v aldus moet afronden, tekent de kw (of liever: het gebrek daaraan) van film. Want Charles Vine is een g agent die — zo wil het verha enerzijds een heftige actieman moe maar anderzijds James Bond in v ringstechniek en mondelinge sla digheid moet overtreffen. Noch l noch het ander lukt hem, zodat g agent Vine niet de op-een-na maar een zeer povere tweederangs wordt.

Gelukkig is er nog hoop vo recht-toe-recht-aan liefhebbers, voorafgaand aan de Vinefilm zag een trailer (een voorproefje) van nieuwe film van Roger Hanin, 'Tijger'. Dat moge dan van-dik- zaagt-men-planken zijn: het is o gender dan Constantine, soepeler James Bond en flitsender dan tweederangs-agentjes.

Er zijn ook regisseurs geweest, d spionagegenre op het semi-paro vlak hebben willen benaderen: het trekken van de kwaliteiten van één (zoals bij Bond in dodelijke ern beurt) moest tot hilariteit leiden i spionagefilm met Dean Martin, t minder ongenueanceerde vrolijkhe 'Derek Flint' en nu — als kroon spionageparodie — komt Joseph met 'Modesty Blaise'.

Modesty Blaise is een scheppin Peter O'Donnell, een stripverhaal

FILMBESPREKING

ongevrouw (prinses uit de onderd) die zich na een leven van ttig en wetteloos avontuur aan de van het recht heeft gesteld. Modesty Blaise nu is een kleurrijke enfilm over een zending diamanten naar een sheik in het nabije oosten den moet worden. De Britse ge- dienst wordt daarbij echter ge- boomd door aartsschurk Gabriel Bogarde), maar geholpen door sty Blaise en haar assistent Willy n (Monica Vitti en Terence y). De handeling verplaatst zich Londen naar Amsterdam, naar de ellandse zee, Italië en het midden-

er allemaal gebeurt is door Losey geschildt gemaakt aan hoe het alle- gebeurt. Zijn opnamen van de in Amsterdam zijn van hetzelfde r als de opnamen in de studio — mtgaaf, dat de Amsterdammer min- et op het feit dat hij Amsterdam als wel op het feit dat hier Modesty e aan het werk is onder virtueze g van Joseph Losey.

greep van het verhaal op het ek (of liever: de manier waarop het al verteld wordt) blijft ook bestaan e plotseling geconfronteerd worden le Nederlandse acteur Lex Schoon- nze landgenoot karate-leraar John ing of orgeldraaiende fotograaf Ab

ey heeft voor zijn hoofdrol een r gekozen, die bekend werd om uze') rollen in de films van elangelo Antonioni: Monica Vitti. Terence Stamp en (in mindere Dirk Bogarde zijn acteurs, die naam te danken hebben aan se- rollen. Dat Losey juist hen (en een stereotype als Constantine of y) voor de camera's bracht, bed- dat met goede acteurs nog steeds te bereiken valt.

desty Blaise is door de rolverde- de regie van Losey, de scherpe echniek, de muziek van Johnny worth (die op sommige momenten send functioneel vocaal tussenge- wordt) en vele andere facetten oeiend, soms adembenemend, soms vrolijk schouwspel geworden. schrikt niet terug voor absurditei- oor onlogische situaties en onmoge- nelle metamorfosen. Het is mis- 'onlogisch', maar het hele verhaal izend maal hechter in elkaar dan t-in-details-geëxpliceerde acties in 2nd Best Secret Agent' van Charles Ostentatieve logica lapt Losey aan aars, maar de film loopt als een erde motor en daardoor ontstaat igen logica binnen het verhaal, die sty Blaise uittilt boven de onge- aardigheid van de stripfiguur van O'Donnell.

HENK J. MEIER

BIJ DE FOTO:

Pagina 6

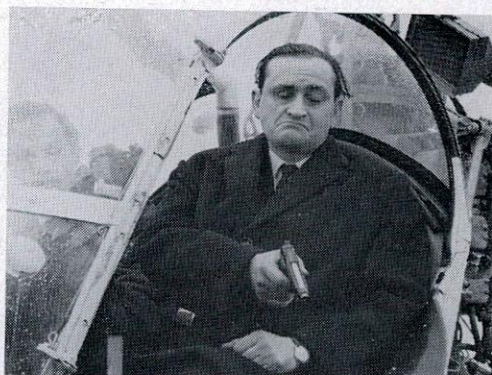
Geen caption (is Modesty Blaise).

Pagina 7

Boven: Slotscène uit 'Modesty Blaise' met Vitti en Stamp.

Rechts: Slotscène uit 'The Second Best Secret Agent'.

Onder: Monica Vitti, Dirk Bogarde.

Over betogen

Fotogenieke vechtpartijen en droge op-sommingen van hoeveelheden arrestanten, concurreren met de schermutselingen op het voetbalveld. De maandagkrant weerspiegelt de feiten die verlegen uitsteken boven de betrekkelijk nieuws-arme zondag. Daartoe behoren onder meer de happening en de demonstratie; het protest. Een nieuwe generatie bijt van zich af, reageert agressief, want 1966 zit vol (wan)toestanden die smeken om ongenueanceerde bliken van afkeer. Je hoeft echt geen verstokte conservatieveling te zijn om enigszins kritisch te staan tegenover de voornaamste exponent van die afkeer; de betoging. De intentie van demonstreren is duidelijk: openbaar uiting geven aan onbehagen of verontrusting ten aanzien van een bepaald (veelal politiek) geval.

Een betoging wil ergens de aandacht op vestigen, liever nog een beslissing forceren, die tegemoet komt aan de tendentieuze wensen op de spandoeken of pamfletten. Dit in aanmerking genomen is het resultaat in de meeste gevallen nihil. Motivering voor deze bewering: het door de 'protestanten' verworpen geachte Vietnam-beleid (om een concreet voorbeeld te noemen) ondergaat geen enkele verandering onder invloed van de demonstratieve strijdleuzen.

Overigens wil deze droefgeestige constatering niet aansporen tot verslapping in de aversie jegens een of ander essentieel punt, in dit geval de kwestie-Vietnam. Het spreekt vanzelf dat een regering haar politiek pas zal wijzigen indien

de meerderheid van de publieke opinie de gevolgde koers niet onderschrijft. Daar wringt de schoen. Het blijkt dat — publiciteit ten spijt — de meeste demonstraties geen vat hebben op de grote massa. Hoe komt dat? Eén oorzaak.

Een betoging die geruisloos verloopt, komt niet gauw in het nieuws. (In verband met het rustige verloop zal het aantal betogers altijd klein zijn) Tegen een belangrijke achtergrond kan zo'n betoging wel tot de krantenkolommen doordringen. De eerst nog gemoedelijk verlopende Vietnammars haalde de voorpagina van de Nieuwe Rotterdamse Courant, aangezien er een verband bestond tussen de woelige verwikkelingen rond het bouwvakkersoproer en het voornemen de betreffende mars door-gang te laten vinden. Om bij de Vietnamprotestmars te blijven: Het aantal deelnemers aan de demonstratie groeit heel sterk als de televisierubriek Attentie (NCRV) een mislukte poging in het werk stelt de kijkers er van te weerhouden aan een dergelijke vorm van protest mee te doen. Schoolvoorbeeld van een averechts effect.

Kortom: Een demonstratie dankt publiciteit aan bijkomstigheden, die meestal in de reksfeer liggen. (Negeren van verordeningen, over hoop liggen met de autoriteit). Zelden schemert in de krant of via een ander medium de principiële overweging, die tot het organiseren van een protestactie heeft geleid, door.

Een ander punt van overweging is dat menigeen zo langzamerhand immuun raakt voor demonstratieve uitin-

gen. Niet voor niets stappen de provo's zo onopgemerkt mogelijk van de ware happenings af. Het actie voeren tegen de schrikbarende kamernood door de Amsterdamse studenten nadert angstig dicht het verzadigingspunt.

Hoewel moeilijk te meten, mag worden verondersteld dat sommigen zich voelen aangetrokken tot betogingen, vanwege het avontuurlijke en samenbindende element. Deze groep koestert in de eerste plaats sensationele verwachtingen omtrent het verloop van de demonstratie.

Gezien bovenstaande opmerkingen lijkt het effect van betogen miniem. Gelukkig zijn er andere mogelijkheden om te protesteren. De protestsong is er één, evenals de teach-in, ofschoon ook een boos lied geen revolutie zal kunnen ontketen. Misschien kan meer worden bereikt door te pogen daadwerkelijke invloed te verkrijgen binnen de politieke lichamen. Jan Nagel is een zielige éénling in het hoofdbestuur van een grote partij. (Partij van de Arbeid). Politiek-verontrusten verenigt u. Geef het protest, dat — ik wens dit met nadruk te beklemtonen — wat mij betreft nimmer mag verbleken, een duwtje. De geuite kreet 'Johnson moordenaar' is in het licht van een betoging wellicht begrijpelijk, maar mijlener bezijden de waarheid. Wordt aan een protest reële vorm gegeven, waardoor de kans op succes ook groter wordt, dan zijn we een beduidend stuk verder.

NICO HAASBROEK

Damwonder Tonnie Sijbrands

'Van wie Tonnie dat dammen heeft is me nog steeds een raadsel. Toen hij acht jaar was, nam mijn man hem eens mee naar een damclubje. CDA was dat. Het duurde niet lang of Tonnie was vele ouderen de baas. Men zei dat Ton een talent was.'

Mevrouw Sijbrands spreekt met zekere trots over haar zoon. Tonnie Sijbrands, 16 jaar oud, het haar licht gekruld over het voorhoofd zit er stilte bij. Hij is het wel gewend dat er over hem wordt gesproken. De vorige maand nog leefden alle inwoners van het Zuidfranse plaatsje Alès met hem mee. De kranten hadden het naar alle richtingen uitgedragen. Na enkele ronden spelen wees men de benjamin van dit kandidaten-toernooi als de grote favoriet na. Tientallen interviews verschenen in de kranten. Tonnie Sijbrands had al spoedig allen op zijn hand. Hij was de enige die op gelijk niveau de strijd met de favoriete Russen Andreiko en Tsjegolew kon voortzetten.

Tonnie Sijbrands heeft het niet gehaald. Hij deelde een overigens zeer eervolle tweede plaats met Tsjegolew. Andreiko won en mag wereldkampioen Koepman — ook al een Rus — uitdagen voor een tweekamp.

Grote indruk

De prestatie van Sijbrands heeft anders wel grote indruk gemaakt. Goed, men kende hem van diverse toernooien, maar tot nu toe werd drs. Roozenburg als nummer een gencemd. Sijbrands heeft nu zijn revanche gekregen. In de strijd om de Nederlandse titel bleef de oude rot in het damvak hem nog voor, maar door deze prestatie is Sijbrands uit de schaduw van de grote meester getreden.

Roozenburg die recht op uitzending naar Alès had, ging niet. Hij had daarvoor geen tijd. Er restte de Nederlandse dambond slechts een keus; Sijbrands die als tweede was geëindigd moest als afgevaardigde naar Frankrijk. Veel verwachtingen had men niet. Voordat Ton

vertrok zei men: 'Doe ervaring op. In 1970 zien we dan wel verder.'

Tonnie zegt nu: 'Ik ben blij dat ik gegaan ben. Even leek het erop dat ik geen vrij van mijn directeur zou krijgen, maar hij heeft me niet tegengehouden. Daar in Alès heb ik veel geleerd. Vooral die partijen tegen de Russen vergden veel. Ik vind het jammer dat ik geen eerste ben geworden, maar gelukkig heb ik nog de tijd. Misschien krijg ik mijn kans later nog eens.'

Enorme sprong

Zijn moeder: 'We zijn nu wel aan het dammen gewend. Het is niet tegen te houden. Wie van ons had ooit kunnen voorzien dat hij in acht jaar tijd zo'n enorme sprong zou maken. Hij damt nu met de besten van de wereld. Ik wist dat Tonnie in Alès een goed resultaat zou behalen. Wekenlang is hij als het ware zoek geweest. Hij zat maar op zijn kamertje. Af en toe liet hij iets los. Hij praat niet veel, he. Natuurlijk vinden we het fijn dat Ton zo'n aangeboren talent is, maar als ouders denk je verder. We hebben andere dingen aan ons hoofd. Met dammen kan hij later zijn brood niet verdienen. Zelf hebben we altijd heel erg hard voor onze boterham moeten vechten. Mijn man is jarenlang schipper geweest. Nu werkt hij bij de PTT. Dat Ton meer bereikt dan wij is helemaal niet erg, maar hij moet niet alleen aan dammen denken. Misschien dat hij later in de muziek kan. Hij is erg muzikaal.'

Plaatjes draaien

Ton zelf is nog helemaal met zijn gedachten in Alès. 'Het was de eerste keer dat ik in het buitenland speelde. Mijnheer Keller, die zelf heel vaak kampioen van Nederland is geweest, was bij me. Hij heeft me geweldig geholpen. Vaak zaten we tot midden in de nacht nog partijen te analyseren. We hadden daar allemaal een eigen kamer. Met die Russen was niet zoveel te praten. Ze hadden wel een tolk bij zich, maar voordat die in de buurt was, wist je al lang niet meer, wat je wilde vertellen. Nee, met Kuyken, de Zwitserse kampioen, heb ik me het meest opgehouden. Hij is zeventien en dat is veel leuker. We hadden op de kamer een pick-up en draaiden plaatjes van Bob Dylan en The Beatles.'

Zijn vader: 'Uren lig ik af en toe wakker. De toekomst van die jongen vind ik belangrijker dan toernooien in Frankrijk. Hij heeft eens geprobeerd me iets wijzer te maken. Ik snapte er niets van. Met vrienden 'schuifie-schuifie', meer weet ik niet van dammen. Als-ie maar niet op het verkeerde pad raakt. Hij zit me de laatste tijd te veel op het Leidseplein. En de mensen die hij daar ontmoet zijn voor Ton eigenlijk veel te wijs.'

WIM JESSE

Een teken aan de wand

In negentienhonderdzesenveertig een omnibus van de Duitse schrijver Hans Werner Richter bespreken heeft voor sommigen misschien wel iets zinloos. Het betekent immers zich bezighouden met een gebeuren dat enerzijds al zo ver achter ons ligt, nl. de Eerste en Tweede Wereldoorlog, en anderzijds zich drukmaken over iets, de derde wereldoorlog, waarmee het al met al wel niet zo'n vaart zal lopen. Anders gezegd: Hetgeen was, moet definitief voorbij

BOEKBESPREKING

kunnen zijn en hetgeen komt, zien wij wel als het eenmaal zover is.

Blijft echter het feit dat desondanks Sporen in het zand, Zij vielen uit Gods hand en Het gevecht aan de beek van Hans Werner Richter in één band zijn herdrukt, juist in een periode dat de hausse in oorlogsboeken toch min of meer voorbij leek te zijn. Inderdaad ja, maar daarbij dan wel denkend aan die oorlogsboeken, waarin te midden van hevige maar o, zo realistisch beschreven veldslagen uiteindelijk toch altijd weer de grote onverschrokken staat, valt, staat. Met andere woorden de spannende boeken die dan wel gesitueerd zijn in één der wereldoorlogen maar eigenlijk net zo 'lekker' lezen als bij voorbeeld Alibabab en de Veertig Rovers. Even ben je er uit met een boek, even zijn wij de pagina's die wij lezen en dan wel bij voorkeur de held daarin...

Om misverstanden te voorkomen dient bij voorbaat opgemerkt dat het werk van Hans Werner Richter niet onder dergelijke knokboeken valt. En toch zijn Sporen in het zand, Zij vielen uit Gods hand en Het gevecht aan de beek meer dan alleen maar leesbaar. Ook hierin worden wij meegesleurd. Waarheen? Naar onszelf. Waardoor? Omdat wij de hoofdpersonen niet of nauwelijks eenzijdig heldhaftig, maar in vele facetten waren, zijn of wel eens zouden kunnen worden.

Zij vielen uit Gods hand beslaat de periode van 1939 tot 1950 waarin wij geconfronteerd worden met een aantal Europeanen die ieder voor zich de oorlog op hun eigen manier trachten te leven. Hoe verschillend vaak ook van afkomst en van doelstelling, één ding hebben zij met elkaar gemeen: Zij willen *leven*. Het lukt de één vaak beter dan de ander, winst voor de één betekent vaak tegelijkertijd verlies voor de ander. Tenslotte echter komen zij allen langzaam maar zeker één voor één bij het voorlopige 'einddoel' aan: Een Duits vluchtelingenkamp dat geen van hen

ooit gewild heeft, maar er desondanks toch staat. En dat niet alleen concreet maar vooral ook als symbool van vergeefsheid.

Alexander Lewoll, uit Tallin (Estland), kapitein in het Estlandse leger, Hanka Seretzki, uit Krakau, studente in de chemie, Henry Sturm, uit Luxemburg, koksleerling en SS-man, Francesco Gerdalles, uit Barcelona, kapitein van het republikeinse leger, Anna Gajek, uit Pilsen, vrouw van een Duitse arbeider en de vele andere hoofd- en bijpersonen in Zij vielen uit Gods hand zijn niet en wel aangekomen. Allen verkeren in één groot niemandsland dat de wereld voor hen geworden is. Letterlijk gewond of niet doet er weinig toe, allemaal zijn zij verminkt. Twijfel is nog hun enige zekerheid. Desondanks, de gevoelens van liefde die tussen enkelen van hen zijn ontstaan onderstreept het, zullen zij doorleven. Ook al suggereert Hans Werner Richter in Zij vielen uit Gods hand bij herhaling zeer duidelijk dat het een doorleven zal zijn naar en te midden van al weer een (wereld)oorlog...

Dertien hoofdpersonen

Zij vielen uit Gods hand telt in totaal dertien hoofdpersonen die allen hun eigen roman krijgen, om tenslotte geleidelijk in elkaar over te lopen, zonder dat dat romantisch iets geforceerds heeft of psychologische onmogelijkheden oproept. Opvallend is dat in elk der afzonderlijke romans en in Zij vielen uit Gods hand in z'n totaliteit al vrij spoedig na het begin waarden hun waarde verliezen, vaststaande begrippen niet langer meer star te hanteren zijn, normen alleen nog bestaan in het normloze. Handelingen en gebeurtenissen krijgen iets zeer betrekkelijks ook al lijkt het allemaal te leiden naar een o, zo goed (bedoeld) doel. Helden zijn evenzeer lafaards als omgekeerd, dood is evenzeer leven als leven dood, uitstel is evenzeer beslissing als beslissing uitstel. Gruweligheden worden toegebracht, veroordeeld, daarna weer op vrijwel identieke wijze toegebracht en tegelijk weer met dezelfde argumenten goedgepraat.

Al met al is het een grote chaos van vicieuze cirkels die men onderkent, maar kost wat kost toch wil blijven trachten te doorbreken. Ieder op z'n eigen eenzaam makende manier. Hoe eenzaam en hoe geïsoleerd daarin blijkt herhaaldelijk als de personen in Zij vielen uit Gods hand begrip proberen te vragen voor hun eenmansgevecht. Het enige dat zij erdoor bereiken is dat zij hun niemandsland in alle opzichten nog duidelijker beseffen... Blijft dan nog slechts het wanhopig verlangen naar rust. Een vermoedelijk voor altijd on vervuld verlangen.

Te duidelijk daarvoor wijst Hans Werner Richter in Het gevecht aan de

beek op hetgeen al weer ontstaan is en onvermijdelijk gaat komen en in Sporen in het zand op hetgeen was zonder ooit definitief voorbij te zijn. Sporen in het zand is dan ook in feite niet anders dan een voorwoord bij Zij vielen uit Gods hand. Terwijl deze laatste roman hetzelfde karakter heeft ten aanzien van Het gevecht aan de beek.

In tijd uitgedrukt loopt de omnibus van Hans Werner Richter van 1914 tot... Ja, tot wanneer? In ieder geval niet tot en met, want het elkaar kapot maken blijft geen (tijds) grenzen te kennen. Dat er desondanks toch weer steeds levensmogelijkheden kunnen ontstaan in de romanfiguren van Hans Werner Richter pleit voor zijn onvoorwaardelijk geloof in de menselijke veerkracht, hoe misvormd en gereduceerd die mens soms ook moge zijn.

Relaas van de jeugd

De minste vervorming zien wij in Sporen in het zand, het relaas van de jeugd van de schrijver. Centraal daarin staat de liefde die de ik-persoon koestert voor het meisje Meta. Een liefde die hoewel zij soms het geluk lijkt te raken uiteindelijk toch niet verwezenlijkt wordt. Evenmin trouwens slaagt de ik-persoon erin zich zelf volledig te realiseren, ondanks de zo warme liefde van de moeder... Hij heeft het ene baantje na het ander, maakt de 'opleving' en de terugslag van de Eerste Wereldoorlog mee waarbij velen uit zijn dorp betrokken zijn, komt in aanraking met de sociaal-democraten en de Duitse nationalen (de laatsten zeer nadrukkelijk vertegenwoordigd in de figuur van oom August en de veldwachter-ambtenaar Prutz), hoort en ervaart dat het in Duitsland weer beter gaat, zo zal er bij voorbeeld nooit meer oorlog komen(!) en gaat tenslotte terug naar de boekhandel in Berlijn, naar de acrobaten die hem oom Poldi noemen, terug ook naar zijn eenzaamheid die hij door een vlucht naar zee, naar huis, niet heeft kunnen ontlopen, zelfs niet met behulp van zijn lievelingskostje: De door zijn moeder klaargemaakte capucijners...

(...) *'Ik nam mijn koffer op en liep de kelder uit. De kastanjebomen waren uitgebloeid, maar zij roken nog naar het voorbije voorjaar. Ik liep er onder door naar het station. Achter me lag de zee onder de opgaande zon.'*

Toen ik in Berlijn kwam, stond Eberberg voor de deur van zijn winkel. Hij lachte, toen hij mij met mijn koffer zag: 'Zo ben je daar weer! En hoe was het thuis?'

'Ik heb capucijners gegeten, kilo's! Maar daarvoor hoef je toch niet zo'n verre reis te maken.'

'Hebt u ooit goede capucijners gegeten?' vroeg ik en ik ging naar het Teltowkanaal. Toen ik het gezoem van de

machines van Ullstein hoorde, dacht ik even, dat het het geruis van de zee was. Ik ging naar boven, naar de vierde verdieping; Alvarez de jonge (één der acrobaten, D.Z.) opende de deur: 'Ha, oom Poldi!'

Ik zette mijn koffer in het portaal neer; Alvarez de jonge sprong er drie-maal wijds over heen en zei: 'Wij hebben een nieuw nummer bedacht, oom Poldi, een nummertje! Om te zoeken!'

'Wat voor nummer?'

'Het nummer van de eeuw' zei hij. Ik ging naar mijn kamer en toen ik de deur open deed, was ik weer even eenzaam als vroeger(...)'

De opkomst van het fascisme en daarmee de totale verwarring is in Sporen in het zand gelijk reeds eerder vermeld reeds duidelijk aanwezig. Een illustratie van deze verwarring geeft Hans Werner Richter bij voorbeeld aan het slot van Zij vielen uit Gods hand als het gaat over de dood van de joodse schoenmakersleerling Slomon Galperin. Een jongen, ongeveer van de leeftijd als de ik-persoon aan het slot in Sporen in het zand, die gedurende de hele oorlog geen held lijkt te zijn, omdat voor hem maar één ding belangrijk is: Een krukje om op te zitten zodat hij weer, gelijk zijn dode vader, schoenen kan lappen. Meer niet. Slomon lapt evenwel geen schoenen, ook niet na de oorlog. In het vluchtelingenkamp (een oud concentratiekamp) wordt hij bij een rebellië doodgeschoten. Eenmaal dood ontstaat er tussen de al weer actieve Duitse sergeant-majoor en de rabbijn over Slomon en de andere politieke vluchtelingen de volgende discussie:

(...) 'Deze mensen zijn volkomen aan lager wal gekomen en zij kennen geen enkele moraal meer.'

'Ik weet het niet,' zei de rabbijn, 'die jongen, die gisteren gestorven is, die had het wel, het geweten.'

'Die kleine?'

'Misschien,' ging de rabbijn verder en hij glimlachte wederom, 'misschien zijn velen van hen hier in dit vroegere concentratiekamp, omdat zij nog een geweten hadden. Er zijn krachten, die voortwerken, uit het verleden tot het heden en misschien tot in de toekomst.'

Ach wat,' zei de voormalige sergeant-majoor, 'Het enige, wat er ontbreekt is tucht en discipline.'

De rabbijn glimlachte nog altijd. Hij bleef voor de grote poort staan en hief de hand op. 'U moet hen erg ontzien,' zei hij, 'heel erg ontzien. Zij allen hebben veel liefde nodig. Want zij zijn uit Gods hand gevallen.'

En dan met een groet ging hij de poort van het kamp uit (...)'

De consequentie van de uitspraak van

de sergeant-majoor vinden wij door Hans Werner Richter tot in het absurde doorgetrokken in het titelverhaal uit de bundel Het gevecht aan de beek. In dit verhaal nl. geeft Richter een verslag over een door het Comité — Redt de Oorlog — georganiseerde oefening. De inzet van het verhaal luidt als volgt:

(...) 's Nachts marcheerden zij over de rivier. De rivier was geen rivier, maar een beek. Voor de troep was het de Katzbach, alhoewel hij een andere naam droeg. Het Comité — Redt de Oorlog — noemde hem om redenen van traditie 'de Katzbach.' Het comité had dit gevecht voorgeschreven, om een voorbeeld te geven. Het had vrijwilligers aangevoerd en tweeduizend man uitgerust, die nu in de morgennevel aan deze en gene zijde van de beek hun stellingen innamen.

Generaal Brihl leidde de operatie. Bedaard schreed hij in de ochtendschemering, omgeven door officieren van het Comité, naar de bevelsheuvel.

'Dit is geen manoeuvre, mijne heren. Met losse flodders bereikt men geen dapperheid bij de soldaten. Dapperheid vereist de inzet van het leven. Op bevel wordt er met scherp geschoten (...)'

Commentaar op het geciteerde m.i. overbodig, of het zou moeten zijn dat de noemer — satire — waaronder de verhalenbundel Het gevecht aan de beek te vangen is, beslist niet een al te kolderiek facet moet krijgen. Een hard gelach zou de niet geheel ondenkbare consequentie kunnen zijn. Overigens valt genoemde verhalenbundel m.i. wat uit de toon, althans in vergelijking met de eerder vermelde romans. Ook al spot de schrijver nog zo bijtend en is zijn bedoeling, het nieuwe Duitsland inclusief Wirtschaftswunder en menselijke verwording aan de kaak te stellen, vaak zeer duidelijk, te dikwijls gaat hij ook te ver. In die zin dat hij de mensen en hun handelingen — ik denk bij voorbeeld aan het verhaal Nog altijd stroomt de fielt naar zee — zo belachelijk maakt dat zij iets caracaturaals krijgen waardoor wij kunnen gaan denken dat het geen reële mensen en gebeurtenissen meer zijn, met het gevaar dat er zich bij de lezer een vervreemding in plaats van een vereenzelviging voor gaat doen. Een gevaar dat bovendien nog versterkt wordt door de, overigens wel functionele, abstrahering der personen, gebeurtenissen en gedachten in Het gevecht aan de beek.

Nauwgezet registreren

Overzien wij nu Sporen in het zand, Zij vielen uit Gods hand en Het gevecht aan de beek, dan dringt zich onwillekeurig de vraag op: Aan welke kant staat Hans Werner Richter nu eigenlijk? Voorzichtige benadering zou kunnen

zijn: Aan de menselijke kant. Maar hoe genuanceerd dan, hoe denkt hij over schuld, verantwoordelijkheid, individueel en-of collectief? Etc., etc?? M.i. is het de grote verdienste van Richter dat hij vrijwel alles aan de lezer overlaat. Het enige dat hij doet is nauwgezet registreren, niet geheel zonder emotie, maar bijna voortdurend toch met een noodzakelijke afstand van zijn materie.

Geen eigen interpretatie

Al met al: de schrijver geeft geen eigen onontkoombare interpretatie. Grote voordeel daarvan is wel dat het werk van Hans Werner Richter niet af te doen is met een kreet als typisch tendentieuze politiek geschrift. Hij geeft ons onszelf. Niet minder maar vooral ook niet meer. Consequentie: Verschuielen achter één persoon, zoals bij voorbeeld sommige mensen deden naar aanleiding van de Plaatsbekleder van Rolf Hochhuth in het aangrijpen van de falende Paus, is bij Richter niet mogelijk. Temeer ook niet, omdat zijn werk niet plaats-gebonden is. Enkele van de hoofdpersonen in Zij vielen uit Gods hand zijn al vrij snel na de Tweede Wereldoorlog zeer actief in Indo-China en Israël. Korea en Vietnam daarbij denken is minder overtrokken of gezocht dan misschien bij lezing van dit artikel lijkt.

De uitgave van deze omnibus is m.i. een daad van bevestiging. Het werk van Hans Werner Richter bevestigt voor ons nl. dat wij ondanks alles kunnen leven. Zelf bewees Richter dit nog zeer recent door met andere schrijvers uit de Duitse Gruppe '47 (vooral strijdend voor het literaire engagement) als Gunther Grass en Peter Weiss een actie te voeren tegen het neo-nazistische blad Deutsche National Zeitung und Soldatenzeitung dat in een oplage van 100.000 exemplaren verschijnt en nog steeds het Derde Rijk plus zijn nazistische doelstellingen verheerlijkt.

Schrijnend teken

Sporen in het zand, Zij vielen uit Gods hand en Het gevecht aan de beek hebben stuk voor stuk een 'voorspellend' karakter, of wel zijn een schrijnend teken aan de wand. Te duidelijk m.i. om ons weinig bewust van onszelf neer te leggen bij de passieve constatering: 'Inderdaad, er is veel gebeurd maar weinig of niets veranderd...' Op die manier is het inderdaad zinloos om in negentien-honderdzesentwintig romans te lezen die gesitueerd zijn in bij voorbeeld twee wereldoorlogen...

DICK ZAAL

De Omnibus van Hans Werner Richter is een uitgave van de Arbeiderspers, te Amsterdam.

LONDEN

Londen is 'in' als stad, maar vooral op modegebied. De Carnabystreet wordt meer gefotografeerd dan de Big Ben. Jan Cremer wipte over uit Amerika en kwam er mozaïeker en modeontwerper Paul van Solingen (rechts), tegen voor de bekende modezaak Lady Jane. Zij bewonderden er o.a. de mini-rokjes van de vooruitstrevende Engelse teenagers.

